

JISMONIY TARBIYA FANI O'QITUVCHISINING SHAXSIY VA KASB FAOLIYATI HUSUSIYATLARI

Qodirov Jo'rabek Mamatismanovich
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
<https://doi.org/10.53885/edinres.2024.02.1.041>

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab jismoniy tarbiya fani o'qituvchisining shaxsiy va kasb faoliyati hususiyatlari, o'qituvchi shaxsiyati ijtimoiy faolligi sifatlarini shakllantiruvchi faoliyat turlari haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy-pedagoglik yo'nalishi, konstruktivli mahorat, kommunikativli mahorat, axborotli mahurat, tashkilotchilik mahorati, boshlang'ich savodxonlik darajasi, ma'lumotlilik darajasi.

ЛИЧНОСТНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ КАЧЕСТВА УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Кадыров Жорабек Маматисманович
Докторант Наманганского государственного университета

Аннотация. В данной статье описаны особенности лично-профессиональной деятельности школьного учителя физической культуры, виды деятельности, формирующие качества личности учителя и его социальная активность.

Ключевые слова: профессионально-педагогическое направление, конструктивное мастерство, коммуникативное мастерство, информационное мастерство, организаторское мастерство, начальный уровень грамотности, образовательный уровень.

PERSONAL AND PROFESSIONAL CHARACTERISTICS OF A PHYSICAL EDUCATION TEACHER

Kadyrov Jorabek Mamatismanovich
Doctoral student of Namangan State University

Annotation. This article describes the characteristics of the personal and professional activity of the school physical education teacher, the types of activities that form the qualities of the teacher's personality and social activity.

Key words: professional-pedagogical direction, constructive skill, communicative skill, information skill, organizational skill, primary literacy level, educational level

KIRISH. Umumiy o'rta ta'lim maktablariga jamiyatning o'sib borayotgan talabini, qaysi o'qituvchida fuqarolik pozitsiyasi tarkib topgan bo'lsa, kim yuqori umumiy va kasb madaniyatini egallagan bo'lsa, kimda ijtimoiy faollik tarbiyalangan bo'lsa, ana shunday o'qituvchi amalga oshira oladi.

Bugungi kun talablariga javob berish uchun, talaba muntazam ravishda o'z-o'zini takomillashtirishi, pedagogik kasb mehnati uchun zarur bo'lgan hamma narsani egallashi, u o'zining xususiy shaxsini shakllantirishi kerak.

K.K.Plotonovning konsepsiyasiga muvofiq shaxs tizimida umumiy maxsus va individual-takrorlanmaydigan yagona xususiyatlar aksini topadi va to'rta kichik tizimdan tashkil topadi.

Shaxsning umumiy xususiyatlariga g'oyaviy, siyosiy, axloqiy, xuquqiy estetik va boshqa qarashlari ta'lluqlidir, bular uning ongining asosini tashkil qiladi.

O'qituvchining maxsus xususiyatiga kasb faoliyati va individual tajribasi bilan bog'langan ko'nikmalar tegishli bo'ladi. Bu o'qituvchining o'z fani bo'yicha nazariy va uslubiy tayyorgarligi, psixologik va pedagogik ma'lumotlilik, shuningdek, maxsus kasb mahorati va qobiliyatiga (bilish, konstruktiv, kommunikativ, informatsion, tashkilotchilik) ta'lluqlidir.

O'qituvchi shaxsiyatining individual takrorlanmas sifatiga psixologik jarayonlarining individual fazilatini; oliy asab faoliyati va mijoz turining xususiyatini; pedagogik faoliyat uchun ahamiyati bo'lgan ruhiy va jismoniy sifatini kiritish mumkin.

Tabiiyki, sanab o'tilgan barcha xususiyatlar odamlarda bir xil darajada rivojlanmagan. Shuning uchun

bo'lajak o'qituvchilardan oliy o'quv yurtlarida o'qitish jarayonida, o'qituvchi shaxsiyatini tavsiflaydigan qobiliyat, sifat, xususiyatlarni rivojlanishga aloxida e'tibor berilishi lozim. Bunda kasb egallashda nafaqat maxsus bilim va mahorat va boshqa ko'pgina sifatlar ta'sir ko'rsatishini hisobga olish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

R.Xelmanning (1975) fikricha, sport pedagogikasi shaxsning sport orqali rivojlanishini maqsadli, tushunarli va rejali o'rganishi va ta'minlashi lozim. X.Shvidman (1976) ta'kidlashicha, sport pedagogikasi predmeti bu sport faoliyatidir (ayniqsa, sport yutuqlariga erishish faoliyati). Bu sportchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish maqsadida qilinadigan qiyin va serqirrali jarayon bo'lib, maktab, ishlab chiqarish va oiladagi tarbiyaviy jarayonlardan farqli, o'z xususiyatlariga egadir. Sport pedagogikasi mana shu xususiyatlarni ko'rsatib, nazariy tomondan ifodalaydi. U.Noyman (1975) ta'kidlashicha, sport pedagogikasi boshqa har qanday pedagogika fanlari kabi differentsatsiyalanish ob'ektiv jarayoni bo'lib, jamiyat extiyojiga aylangan. L.Paul (1979) sport pedagogikasini faoliyatidan kelib chiqib, uni sport fanlari qatoridagi o'rni va oldiga qo'yiladigan vazifalarni ifodalaydi. Avtor, sport pedagogikasini rivojlanish bosqichlari jamiyat ehtiyojlari talablariga mosligidan kelib chiqib, uning fan sifatidagi predmetini aniqlashni taklif etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot davomida ilmiy-nazariy tahlil, tarixiy-qiyosiy tahlil hamda umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyatli tashkil topishi uchun psixik jarayonlarning ahamiyati ham oz emas: izchillik, tanqidiy ko'z bilan qarab bilish, o'tkir zexn, ijodiy tasavvur va xotira; diqqatning uyushqoqligi va kuzatuvchanlik; jo'shqin sezgirlik va mexribonlik, boshqa kishilarga ta'sir ko'rsata olish qobiliyati va xakozolar.

Pedagogik kasbi uchun insonning tabiiy harakteri (sifatlari) ham muhimdir: uning oliy asab faoliyatining turi; mijoz va xatto tashqi ko'rinishining xislatlari. Masalan, Z.N.Vyatinaning ma'lumotiga ko'ra, oliy asab faoliyati turkumini, o'qituvchining pedagogik faoliyatini individual faoliyatining uslubi belgilaydi, bunda uning kasbiy imkoniyati anchagina to'laroq namoyon bo'ladi. Shaxsning umumiy va kasb xususiyati sifatining tuzilishi, vertikal bo'yicha bo'ladi, go'yoki shaxsga butunligicha singib ketgandek, bu esa professionalligining barcha muhim belgilarini nazarda tutish imkoniyatini beradi.

Yuqorida biz shaxsiyat tuzilishini to'rtga kichik tuzilishdan iborat ekanligini gapirib o'tgan edik. Buni o'qituvchining shaxsiyatiga tegishligini ko'rib chiqamiz.

Bosh miya tag osti kichik tuzilishning yuqorisida shaxsning ijtimoiy va kasbiy yo'nalishi o'rnatilgan bo'ladi. Bu yerda shaxs yo'nalishining ya'ni dunyoqarash, mafkurada axloqiy me'yorlar va xokozolar o'quvchining axloqiy tarbiyasi.

Kasb-pedagogik yo'nalishi shaxsning pedagogik faoliyati yetarli darajada anglashilganda xissiy ifodalangan mo'ljalni ko'zlaydi. U pedagogik kasbga axloqiy-etik, mahorat, bilimda, kasbiy qobiliyatida ifodalanadi va pedagogik faoliyatda bolaga bo'lgan muhabbat va qiziqish extiyojini aks ettiradigan psixologo-pedagogik sergaklik va kuzatuvchanlik, pedagogik hushmuomalalik, talabchanlik, maqsadga intilishlik, dilkashlik, o'zini tuta bilishlik, o'z-o'zini baxolash, kasbiy mehnatga layoqatlik va boshqalarni o'z ichiga oladi.

Kasbiy-pedagogik yo'nalishning eng muhim shakli moyillik bo'lib hisoblanadi. U o'zining harakatini saqlamaydi, balki faqat psixologik yo'nalishini belgilaydi va unga o'tkazishga ko'maklashadi. Agar moyillik mustaxkamlansa va faoliyat sabablarini hammasini yengish kuchiga ega bo'lsa, u pedagogik faoliyati extiyojiga bir shakldan boshqa shaklga aylanadi. Shaxsiyat extiyoji va imkoniyati, jamiyat talabiga javob beradigan kasb pedagogik faoliyat uning ijtimoiy moxiyatini tasdiqlaydigan o'zini-o'zi takomillashtirishni harakatlantiruvchi vositasini vujudga keltiradi.

O'qituvchining kasb-pedagogik yo'nalish darajasi, faoliyat maqsadini ochib berish yordami bilan tavsiflanib, uning manfaati va extiyojini aks ettiradi. Maqsadning ijtimoiy ahamiyatligi qanchalik yuqori bo'lsa, uning shakllanish darajasi ham shunchalik yuqori bo'ladi. Kasb-pedagogik yo'nalishning barqarorligi o'qituvchining o'z kasbiga chiniqqanligi va extiyojining doimiyliigi bilan aniqlanadi.

O'qituvchining shiddatli ishlashi uni o'z kasbi va ijtimoiy majburiyatlarini faol bajarganligida namoyon bo'ladi.

Kasb yo'nalishning ta'sirchanligini o'qituvchining amaliy majburiyatlarini faol bajarganligida

namoyon bo'ladi.

Kasb yo'nalishning ta'sirchanligini o'qituvchining amaliy ishlari va tarbiyaviy ishlarning natijalari bo'yicha yakun qilinadi. O'qituvchi shaxsiyatining bosh miya po'stoligining tag osti tuzilishi ikkinchisini belgilab beruvchi xususiyati, kasb va maxsus tayyorgarligi hamda omilkorligi bo'lib hisoblanadi.

Pedagogik faoliyat o'zining maxsus tuzilishiga ega, uning tarkibiga ulkan miqdordagi pedagoglar faoliyati, nisbatan unchalik ko'p bo'lmagan asosiy mahorat ro'yxatini kommunikativ, tashkilotchilik axborot qobiliyatlar taalluqlidir.

O'qituvchining bilish (gnostik) mahorati bola psixikasini, psixik holatini chuqur tushunish uchun zarurdir. Ularga darslar va tarbiyaviy tadbirlar uchun zarur bo'lgan axborotlarni ajratib olish, o'z harakatini nazorat qilish, ularni takomillashtirish, psixo-pedagogik bilimlardan foydalanish, to'plangan pedagogik tajriba va boshqalar kiradi. Bu mahoratlarni shakllantirishning zarur sharti yetarli darajada tarkib topgan idrok, diqqat, tafakkur, tasavvuf, xotira kabilar rivojlangan bo'lishi kerak. Bu ya'ni bilish mahorati o'qituvchi mehnatining kasbiy umuminetellektual asosini barpo etadi.

Konstruktivli mahorat taxminiy vazifani bajaradi, ular o'qituvchining amaliy harakatidan uzib ketgandek bo'ladi. Mashg'ulotlarning kompozitsion tuzilishni shunday usullarini belgilaydiki, ular o'quvchilarda intellektual emotsional va amaliy qiziqish uyg'otadigan bo'ladi. ular tarbiyaviy ishlarni rejalashtirish jamoaning rivojlanishida kelajak yo'nalishlar tizimi va ayrim shaxsni maqsadga muvofiq yoshi, ruhiy, jismoniy xususiyatidan kelib chiqib, jamoa sharoitida individual tarbiya dasturini amalga oshirish bilan bog'langan.

Kommunikativli mahorat o'quvchilar, ota-onalar, o'qituvchilar jamoatchilik vakillari bilan pedagogik maqsadga muvofiq munosabatlar o'rgatilishda, jamolar o'rtasidagi munosabatlarini tartibga solishda o'quvchilarni o'ziga moyil qila olishni uddalashida, ular bilan muloqotda bo'lishning kerakli shakllarini topa olishda, pedagogik ta'sir ko'rsatishning natijalarini oldindan ko'ra bilishda namoyon bo'ladi.

Axborotli mahorat ba'zan faqat aloqa vositasi sifatida qaraladi, mustaqil maxorat sifatida qarash shu bilan asoslanadiki, ya'ni kommunikativ maxorat faqatgina o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish shartidir, axborot berish mahorati esa nafaqat ta'lim va tarbiyaning samaradorligini oshiradi, balki shu bilan birga ta'lim va tarbiyaning zaruriy sharti hamdir. Axborot berish mahoratning rivojlanishi ovozni to'g'ri boshqarish, ifodali va emotsional nutq madaniyati ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

Tashkilotchilik mahorati o'qituvchi o'quvchilarini turlicha faoliyat turlariga jalb qilish bilan ularda o'zligini tarbiyalash, mustaqil o'rganish, o'z-o'zini o'stirish kabi xislatlarini uyg'ota olish qobiliyati bilan aniqlanadi. Talabalar o'qituvchi mehnatining ko'p rejali ijtimoiy mas'ulligini kasbga kerakli bilimlari egallashi uchun samarali sharoit yaratishni ochiq-oydin anglab olishlari kerak.

O'qituvchi shaxsiyatining uchinchi (yuqoridan) tuzilishning bir qismida ruxiy sifatlar majmuasini belgilaydigan bilim, xissiyot, idrok etish kabilar bo'ladi. Ular xususiy pedagogik qobiliyatini vujudga keltiradi. Shaxsning bu individual, barqaror xususiyati, ob'ektga nisbatan pedagogik mehnat sharoiti vositalarini o'ziga xos sezgirlik bilan egallaydigan bo'ladi. Bu sezgirlik o'quvchilar ruxiyatiga tezda, nisbatan yengil va chuqur kirib borishning ro'y berishi pedagogik ta'sirning bir turidir.

Pedagogik ta'sir etish o'quvchilar shaxsiyatida ro'y beradigan o'zgarishlar va sezgirlik bilan faoliyatidagi kamchiliklar uchun ma'suliyatni sezish ma'suliyati bilan bog'langan.

O'qituvchi shaxsiyati ijtimoiy faolligi shakllanishning ahamiyatini ta'kidlab, bu faollik sifatini rivojlantirish imkonini ta'minlaydigan ularning ifodalanish darajasi ko'rsatkichlarini, shuningdek bu sifatarni shakllantiruvchi faoliyat turlarini ko'rsatib o'tamiz.

1. Ijtimoiy faollikni rivojlantirish imkoniyatini belgilovchi ish sifati.

Ijtimoiy sifatlar: dunyoqarashi, axloqiyliigi, yuqori ma'lumotliligi (umumiy va kasbiy tayyorgarligi darajasi), madaniyati (mehnat, muomilasi, fel - atvori, umumiy madaniyati va x.k) intizomliligi, tashkilotchanliligi.

Psixologik sifatlar: rivojlangan intellekt (tushunchalarni uddalay olish harakati, xodisalar moxiyatini ocha olish), qobiliyat (umumiy va maxsus), xissiyot (axloqiy va estetik xissiyotlar dinamikasi), faollikni rag'batlantiruvchi iroda farmonlari (maqsadni tanlash, harakat dalillari, vositalar, qabul qilingan qarorlar). Birinchi galda ijtimoiy talabni qondirishga yo'naltirilgan manfaatlarni oqilona extiyojlari; kommunikativli mahorat, bir birini tushunishni o'rnatish mahorati va g'oyalari, bilimlar o'zaro almashish.

Jismoniy sifatlar: mustaxkam sogʻlik va jismoniy takomillashuv, yuqori darajadagi mehnatga layoqatlilik.

Koʻrsatib oʻtilgan sifatlar oʻrtasida maʼlum muhim oʻxshashliklar mavjud. Ijtimoiy sifat yoʻnalishining ahamiyati asosida yotadi, ijtimoiy faollikning mazmunini belgilaydi.

Psixologik sifat, ularning tuzilishi faollikning yoʻnalishi va tavsifini belgilaydi, uning har xil komponentlarini kuchaytiradi va shu asosda ijtimoiy ish koeffitsientini oʻstiradi.

2. Ijtimoiy faollik sifatining ifodalanishi boʻyicha koʻrsatkichlar: intensivlik, diapazon.

3. Ijtimoiy aktivlik koʻrinadigan va shakllanadigan faollik turlari: pedagogik bilish, siyosiy, axloqiy, xuquqiy, badiiy-estetik kommunikativ, jismoniy-sport faoliyatining har bir turida ijtimoiy faollikning maʼlum turi muvofiq keladi.

Pedagogik faoliyatning samaradorligi va sifatini oshirish oʻqituvchining umumiy madaniyati va mahoratiga bogʻliq.

Madaniyat va maʼrifat insonlarning xayoti va faoliyat soxasiga kirib boradi, ularning mehnat qobiliyati va ijtimoiy tajribani egallashning muhim vositasi boʻlib hisoblanadi.

Oʻqituvchining shaxsi koʻpgina ijtimoiy ahamiyatli belgilar bilan tavsiflanadi, ulardan biri uning umumiy madaniyatidir.

Ijtimoiy sifatlar, faoliyati va fel-atvori tuzilishida ifodalanadigan rivojlanish darajasidir. U insoning xayoti va faoliyatini tashkil etishning shakllari va turlarida ifodalangan qobiliyatlar va ijodiy kuch rivojlanishning maʼlum darajasini aks ettiradi. Madaniyat oʻzida bilimlarda, mahoratlarda, tajribalarda, dunyoqarash, axloqiy, estetik, jismoniy rivojlanish darajalarida amalga oshiriladigan faoliyat natijalari koʻrsatkichlarini qamrab oladi.

Agar faoliyat madaniyatida inson kuchi moxiyatining uchta asosiy shakllari ajratib koʻrsatilsa: madaniyat yaratuvchi, haqiqiy madaniyatni oʻzlashtirish boʻyicha va ularni oʻqituvchilik faoliyati bilan birgalikda olib borishga harakat qilinsa, u xolda, ularning xammasi ularda aniq ifodalanganini koʻrish mumkin. Oʻqituvchining madaniyat yaratuvchilik faoliyati oʻqituvchilar shaxsiyatini shakllantirishga yoʻnaltirilgan. Tarbiya kuchining yetakchi sifati oʻqituvchi, toʻplagan madaniy boyliklarini oʻzlashtirmasdan ularni tasavvur qilib boʻlmaydi. Oʻqituvchi oʻzlashtirgan madaniyatning shaxsan namoyon boʻlishi, uning kasb faoliyatida, feʼl-atvorida, xulqida, muomalasida, kundalik xayotida ifodalanganligida aks etadi.

Shunday qilib, oʻqituvchi shaxsining madaniyatda umumiy madaniyatning barcha tuzilish usullari namoyon boʻladi: madaniy rivojlanish darajasi, bu darajaga erishish usullari; erishilgan madaniy darajaning pedagogik faoliyatda amalga oshiriladi.

Oliy oʻquv yurtida oʻqituvchini tayyorlash jarayoni uni umumiy madaniyat bilan birgalikda rivojlanishiga yoʻnaltirilgan (u oʻz ichiga siyosiy, ilmiy, pedagogik, axloq, estetik, jismoniy) unga muvofiq keladigan bilim, eʼtiqod, koʻnikma, mahorat, ijodiy qobiliyat, axloqiy qoidalar va ijtimoiy xislatlar ularning barcha ijtimoiy faoliyat, axloq turlari va shakllarida amalga oshiriladi. Oʻqituvchi shaxsining umumiy madaniyati, kasbining ijtimoiy ahamiyatligiga eʼtiqodli, pedagogik mehnatga birinchi xayotiy zaruriyat sifatidagi extiyoji, rivojlangan sezgi kasb iftixori mehnat sevarlik mehnatga layoqatliligi, kasbiy topshiriqlar chiqib qolganda tezda va sifatli qilib yechishga tayyor turishi, oʻz tajribasini boshqalarga oʻrgatish, pedagogik tajribaning kengayishidan va kasb ustaligiga erishishdan maroqlanishini koʻzlaydi.

Oʻqituvchining umumiy madaniyatini tarkibiy qismi bu pedagogik madaniyatidir. Umumiy madaniyat pedagogik madaniyatning oʻziga xos asos boʻlib xizmat qiladi. Ular orasidagi aloqa shunchalikki pedagogik madaniyat – bu pedagogik jarayon sharoitida umumiy madaniyatning oʻziga xos koʻrinishidir. Pedagogik madaniyatning tuzilishida psixologik-pedagogik va omilkorlik, kasb-pedagogik sifatining umumiy rivojlanishi, pedagogik etikalar va koʻp qirrali munosabatlar tizimi, axloq va faoliyat uslubining sintezi koʻrinadi. Shaxsning bir-birini taqazo etadigan komponentlarini birlashtirish, pedagogik madaniyatining har qaysisini boyitadi va oliy darajada rivojlantiradi.

Jismoniy tarbiya koʻpchilik oʻqituvchilar uchun shaxsiy qadriyatga aylanmagan, ularning turmush tarzida kerakli oʻrinni egallamaganligini pedagogik tajriba koʻrsatmoqda. Oʻqituvchilar oʻz sogʻligʻining holati tufayli ijodiy potentsiallarini toʻlaligicha amalga oshira olmayotganligi xaqida koʻpgina maʼlumotlar mavjuddir. Ulardan koʻpchiligi shamollash xastaliklariga koʻproq moyildir. Ularni nevrozlar, yurak qon-tomir xastaliklari magʻlub etadi, bu esa oʻquv-tarbiya jarayoniga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Sinf rahbari oʻquvchilar jamoasini birlashtirish uchun ijobiy tarbiyaviy-ilmiy samaradorligidan juda kam va past

darajada foydalanadilar. O'qituvchilarning jismoniy tarbiya sohasidagi faoliyati, odatdagidek, juda xam past va kam samaralidir. Ko'pchilik o'qituvchilarning turmush tarzini noto'g'ri tashkil etilganligi, shaxsiga umummadaniy va kasbiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, pedagogik xodimlarning kasbga bo'lgan qobiliyatini pasaytiradi.

O'qituvchining jismoniy tarbiyasi, uning jismoniy rivojlanishi va ma'lumot darajasini va bu darajaga erishish usuli hamda jismoniy tarbiya va sport faoliyatining hilma-hil shakllarida namoyon bo'lishini faxmlash, shaxsning sifatli rivojlanishida motivli-extiyoj sohasini uyg'otadigan tarzda qarab chiqish mumkin. Bu yerda o'qituvchining pedagogik faoliyatiga, o'z sog'ligiga, jismoniy rivojlanishiga, tayyorgarligiga, kasb mehnatiga bo'lgan layoqatligi, sog'lom turmush tarzidagi bilim va munosabat shakllarning yig'indisi, bilimlar, e'tiqodlar va ulardan foydalanishning uzviy birligi yotadi. Shuningdek o'quvchilarda jismoniy tarbiya asosini shakllantirish bo'yicha yo'naltirilgan o'qituvchining kasb faoliyati pedagogik vazifalarini yechishga jismoniy tarbiyaning kasbiy tayyorgarligi natijalarida o'z ifodasini topadi.

Shaxsning jismoniy takomillashuvi uning faoliyatini o'zgartiruvchi asos sifatida ruxiy, fiziologik va jismoniy imkoniyatini rivojlanishini belgilovchidir; buning uchun ko'nikma va malaka yetarli bo'lishi zarur.

Jismoniy madaniyatning faoliyat mohiyati jismoniy tarbiya va sport faoliyatda, o'z-o'zini tarbiyalash, pedagogik faoliyatini takomillashtirish va unda yuqori natijalarga erishishi keng doirada namoyon bo'ladi.

O'qituvchining jismoniy madaniyati to'g'risida uning faqat jismoniy rivojlanganligi, ularning harakat malaka va ko'nikmalarning egallanganliklari asosida fikr yuritish mumkin emas. Ma'naviy soxaga tegishli bo'lgan quyidagi komponentlarni olish zarur: fikr va sezgilar mazmuni, qadriyatlar yo'nalishi, qiziqish va extiyojlar darajasi fuqaro sifatidagi o'qituvchining ijtimoiy faoliyatini aniqlaydi.

O'qituvchi shaxsining jismoniy madaniyati, uning turmush tarzi, ijtimoiy faoliyati, kasbi bilan mazmuni bog'langan bo'lsa, shunchalik yuqori bo'ladi.

O'qituvchining ijtimoiy yetuklik belgisi, uning ijtimoiy faolligini yuqori darajasi bo'lib hisoblanadi. O'qituvchining yetuk shart-sharoitidan biri esa, unda bolalarning sog'lig'i uchun mas'uliyat bilan tarbiyalanganligidandir, ularning jismoniy rivojlanishi, uning ijtimoiy mavqei, qiziqishi, dunyoqarash mezonini, shakllangan deb atash mumkin. Bu mavqeyini tuzilishida jismoniy madaniyat qadri munosabatlar qadriga kira oladigan aniq-amaliy darajani harakatda biror ish bajarishda va dunyoqarashda namoyon bo'lishini ajratish mumkin. Biroq, bilim va dunyoqarash qadri shaxs tomonidan bo'lishi va ma'lum ijtimoiy tuyg'uga aylangan bo'lishi hamda yetarli ravishda iroda, tayyorgarlik, harakat qobiliyati shakllanmog'i zarur.

Jismoniy takomillashuv, salomatlik, jismoniy yetilganlikni mo'ljallaydiki, ular shaxsiga jamiyat uchun foydali faoliyat turlariga muvaffaqiyatli ishtirok etishlariga imkon beradi.

Motivatsion-qadrli yo'nalish va jismoniy takomillashuviga erishishga intilish ichki, go'yoki yashiringan motivdek bo'ladi. Bu esa o'qituvchining jismoniy madaniyatini shakllantirishga yordam beradi. Jismoniy madaniyat mazmunining asosini amaliyotli, faoliyatli tomonlar belgilaydi. Uning o'ziga xos yadrosiga jismoniy tarbiya va sport faoliyati jarayonida tarkib topadigan munosabatlar xizmat qiladi. Bu soxada o'qituvchining faolligi jismoniy mashq mashg'ulotlari tavsifida, sport va sayyoxlikda, tashkilotchilikda, targ'ibotchilikda, pedagogik bilishga xizmat qiladigan, xakamlik faoliyatida, o'z-o'zini takomillashtirishda namoyon bo'ladi.

Jismoniy tarbiya va sport faoliyatini quyidagi o'lchamlar bilan tavsiflash mumkin: ishtirok etishning intensivligi (mashg'ulot o'tkazishning tez-tez takrorlanib turishi vaqt sarfi ularning doimiyligi); sportning ayrim turlari mashg'uloti, umumiy jismoniy tayyorgarligi bilan; lokalizatsiya (o'qish joyi bo'yicha, yashash joyi bo'yicha, dam olish zonalarida); tashkillashtirish shakllari bilan (davlat dasturi bo'yicha jismoniy tarbiya mashg'ulotlari ommaviy jismoniy tarbiya darslari, ommaviy musobaqa sport turlari bilan, ommaviy musobaqa).

Shaxsning jismoniy madaniyati rivojlanish darajasining quyidagilarini ajratish mumkin.

Vaziyatli bunda jismoniy madaniyat qadri, ijobiy munosabatini o'zlashtirish umumiy bo'lmaydi, xayotda, pedagogik faoliyatida uni bilishga va maqsadga muvofiq foydalanishga intilish yo'q. Ma'lum qiziqish va faollik yangilikda taxlidchilik kuchining samarasida favqulodda sharoitda vujudga keladi.

Milliy mafkura O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov Respublika Oliy Kengashi XII-cessiyasida so'zlagan nutqida «Oldimizda turgan eng muhim masala, bu milliy istiqbol mafkurasini yaratish va xayotimizga tatbiq etishdir», - degan edi.

Jamiyat manfaati va milliy istiqloq yo'lida o'zidagi barcha bilim, qobiliyat va istedodini baxshida etishga tayyor turgan yetuk insonlar, uddaburon yoshlar, ayniqsa bulg'usi o'qituvchilar, fidoiylar bo'lmasa, O'zbekistonni dunyoda eng boy, ilg'or davlatga aylantirish mumkin emas. Mustaqil O'zbekistonni eng yaqin va oliy kelajak bilan bevosita bog'liq bo'lgan ana shu va boshqa vazifalarni mafkuraviy ishlarni jonlantirishda jismoniy tarbiya o'qituvchisining o'rni juda kattadir.

Milliy istiqloq mafkurasi kishilarda madaniyatning, milliy ongning, milliy g'urning o'sishi va rivojlanishida muhim kasb ahamiyat etadi.

Boshlang'ich savodxonlik darajasi jismoniy tarbiyaning ayrim oddiy unsurlarini o'zlashtirish bilan tavsiflanadi (ertalabki badan tarbiya mashqlarini, chiniqtirish protseduralarini va boshqalarni bajarish) ularni kundaliy maishiy xarakterdagi jismoniy tarbiyaning gigienik shakli sifatida qarab chiqish mumkin. Jismoniy tarbiya yo'nalishidan foydalanish shaxsiydir.

Ma'lumotlilik darajasi jismoniy tarbiyaning muhim holatlarini bilishligini jismoniy tarbiya sport faoliyati mazmuniga predmetli qiziqishni aks ettiradi. U nafaqat individual va jamoa shakllaridan foydalanishning kengayishini, balki, o'quvchilar orasida tatbiq etishni (tanaffuslar va boshqalarda, jismoniy daqiqalar, oddiy o'yinlarni tashkillashtirish va o'tkazishini) mo'ljallaydi.

Jismoniy tarbiya vositalaridan ijodiy foydalanish darajasi shaxsni xar tomonlama va gormonik rivojlanishining shakllanishi uchun jismoniy tayyorgarlikdan foydalanishi, amalda chuqur anglash va e'tiborning zarurligini aks ettiradi.

Jismoniy madaniyat soxasidagi bilish raqobati shaxsning umumiy yo'nalishda, uning xayotini maqsadi va rejalari tizimida qo'shilgan.

Mana shu darajada o'qituvchining professional shaxs sifatida jismoniy tarbiya bilimlari, uning o'quv-tarbiyaviy faoliyatida ijodiy pedagogik vazifalari qo'shish va yechish mahoratida, ijtimoiy faollikning xilma-xil shakllarida namoyon bo'lishi to'laqonli amalga oshirilishi kuzatiladi. Oliy pedagogika maktabda ta'lim jarayonining pirovard va qonuniy natijasi uni tugatuvchilar pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorgarligi bo'lib hisoblanadi. Bu tayyorgarlik o'zaro zich bog'langan komponentlarining murakkab sintezida ko'rinadi. Bunday komponentlarga quyidagilar taaluqli:

Ruxiy tayyorgarlik: u o'qituvchining mehnatga bo'lgan motivatsion-qadr munosabatini ochib beradi, u tanlangan yo'nalishning pedagogik faoliyatini qadrini asosi bo'lib hisoblanadi. O'z navbatida bu qadriyat pedagogning ijtimoiy va kasb faolligini rag'batlantiradi. Motivatsion-qadr munosabati jarayonini shakllanishi pedagogik faoliyatning maqsadlari, ijtimoiy ahamiyatligi va bu kasb faoliyatida ularning shaxsiy ahamiyatini bevosita amalga oshirishni tubdan o'zgartirish bilan bog'langan.

Pedagogik faoliyatning vazifalari va maqsadlarini anglash ijobiy faoliyatning rivojlanishi pedagogik g'oyalarni shakllanishi, raqobatlar, kasb extiyojlar darajasi bilan bog'liq. Psixologik tayyorgarlik o'qituvchida ma'lum bir pedagogik ta'sirchanlik qobiliyati va uni bajarishga ongni muhim yo'naltirishning shakllantirilganligi bilan belgilanadi. U o'ziga vazifalarning turli xillarini extimollik fe'l-atvor moxiyatini, maxsus faoliyatini bilish, o'z imkoniyatlarini, kelajakdagi qiyinchiliklarini va ma'lum darajadagi yutuqlarga erishish zarurligini tushunishi, uni baxolay olishini, o'rgatishni qo'shib oladi. Bunday tayyorgarlik faoliyatning muvaffaqiyatli bajarilishini zarurligi uchun albatta aniq emotsional tajribani ko'zlaydi. Emotsional-iroda sifatida shaxsning faolligi o'zini rivojlantirish, o'zini tartibga solish qobiliyatini, o'z fe'l-atvorini boshqarishda ongini safarbar qila olishida ifodalanadi.

Talabalar jismoniy tarbiya jarayonida turli xarakterdagi pedagogik faoliyatlarini (majmuali jismoniy mashg'ulotlar, mashg'ulotlarning ayrim qismlarini o'tkazish, o'rtoqlariga yordam ko'rsatishi, harakatlantiruvchi ta'sirini egallash va boshqalar) bajarishni muntazam qo'shib olib borishi ular pedagogik amaliyotda jismoniy tarbiyadan, o'quvchilarni tarbiyalash bo'yicha topshiriqlarni faol, ijodiy bajarishi, bo'lajak o'qituvchilik kasbiga psixologik tayyorgarlik darajasini oshirishi, tarbiyaviy ishlarda jismoniy tarbiya va sport vositalaridan foydalanish zarur.

Ilmiy-nazariy tayyorgarlik kasb faoliyati uchun zarur bo'lgan ma'lum miqdordagi ijtimoiy-siyosiy, psixologik – pedagogik va maxsus ta'limlar bilan tavsiflanadi. Pedagogik nazariya o'qituvchi tarbiyasini yagonalik va umumiylik, tasodifan va zaruriy xodisa va moxiyatning dialektik o'zaro munosabatini tekshirish uslubi bilan qurollantiradi.

O'qituvchini tayyorlash jarayoni ayni vaqtda uning madaniyati xar tomonlama rivojlanishiga (siyosiy, mafkuraviy, kasbiy, axloqiy, ilmiy, xayotiy, jismoniy) muvofiq bilimlar olishga, e'tiqodning shakllanishiga, mahorat, ijodiy qobiliyat, axloq me'yori va ijtimoiy xissiyotga mo'ljallangan.

Pedagogik kasbga tayyorlash natijasida talabning ilmiy-pedagogik tafakkur shakllangan bo'lishi, uning asosini falsafiy tafakkur madaniyatini tashkil etadi. Bunday tafakkur o'qituvchida tarkib topgan pedagogik voqelikning ilmiy manzarasi va uning kasbiy dunyoqarashi o'rtasida vositachi zveno vositasini o'ynaydi.

Xozirgi zamon ilmiy pedagogik tafakkur uslubining fundamental tamoyillari bo'lib: tarbiya va ijtimoiy-iqtisodiy tamoyillarning barligi; uzliksiz ta'limning shakllanishida majmual yondoshuv; amaliy faoliyat va munosabat birligi; tarbiya maqsadining birlamchiligi va boshqalar hisoblanadi. Ularning mualliflari pedagogik ongda hali ham kundalik uchrab turadigan steriotiplardan: funksionalizm (majmual yondoshuvga qarama-qarshi); tarbiya va ta'limni aynan birday deb hisoblash; tarbiyaning ayrim vosita va uslublarini birlashtirish: pedagogik jarayonni butunligi, bir-biridan ajratib qo'yilgan tadbirlar summasi bilan almashtirish va xokazolarga qarashdilar.

Bo'lajak o'qituvchilarning jismoniy tarbiya jarayonida ilmiy-nazariy tayyorgarligini oshirishning imkoniyati fanlararo mashg'ulotlarda aloqalarni amalga oshirish bilan; jismoniy tarbiya mashg'ulotlarda talabalar dunyoqarashi jarayonini oshirish, yuqori umumta'lim darajasi bilan aniqlanadi.

Amaliy tayyorgarlik kelajak o'qituvchilarda kasb mahorati va ko'nikmalari talab qilinadigan daraja shakllanganligi bilan tavsiflanadi. U tarbiyaviy vazifalarni yechishda ta'minlaydigan vositalar tizimini tashkil etadi, o'zining barcha qiyinchiliklariga qarab bunday vazifalarni uchta turga keltirish mumkin:

1. Shaxs va jamoa sifatlarini shakllantiruvchi holatlarni aniqlash vazifalari.
2. Shaxs va jamoa sifatining shakllanishida ro'y beradigan o'zgarishni oldindan bilib olish (bashorat qilinishi) vazifalari:
3. Shaxs va jamoa sifatini shakllanishini yangi yanada yuqoriroq darajada rivojlantirishga o'tkazishdagi vazifalar.

Bu vazifalarni bilimdonlik bilan yechishga tayyorlik pedagogik faoliyati uchun o'quvchilar faoliyatini xilma-xil turlarini tashkillashtirishda maxsus «mehnat vositalarini» egalkashni mo'ljallaydi. Tarbiyaviy ishni bilimdonlik bilan bajarishga tayyorgarlik o'qituvchining aniq pedagogik vaziyatda tarbiyaviy maqsadga keltiradigan topshiriqlarni bajarishda eng samarali xillardan umumiy foydalanish va aniqlashni uddalay olishligini bildiradi. Pedagogik mahorat ularning faoliyati davomida o'qituvchi – tarbiyachining modellashtiruvchi imkoniyati bo'yicha shakllanadi.

O'quvchilar jismoniy tarbiyasini amalga oshirish uchun, talablarni amaliy tayyorgarligini takomillashtirish, ular pedagogik mahoratini va ko'nikmalarini uzluksiz o'zlashtirishlari, butun o'quv davrida jismoniy tarbiya bo'yicha ijtimoiy va pedagogik faoliyatida muntazam ravishda ishtirok etishlari bilan ta'minlanadi.

Ruxiy fiziologik tayyorgarlik pedagogik faoliyati uchun mavjud dastlabki shart-sharoiti egallashni, shaxs sifatining kasbiy ahamiyatini ochib beradi: tashkilotchilik (ishchanlik, mas'ullik, boshqaruvchanlik, o'zini tartibga solishni uddalash talabchanlik, tashabbuskorlik, mehnatga layoqatlik); kommunikativlik (dilkashlik, adolatchilik, xushmuomalalik, xayrixoxlik, kamtarlik, sezgirlik, odoblilik); ekspressivlik (emotsional moyillik, mexribonlik, tashabbuskorlik, optimizm, yumor sezgisi, o'zini tuta bilishlik, ishtirok etishni uddalash va boshqalar).

Ruxiy fiziologik tayyorgarlik o'qituvchining mehnatga layoqatliligining shunday darajasini tavsiflaydiki, u o'qituvchiga markaziy asab funksiyalarining optimal vaziyatida, yetarli daraja pedagogik faoliyat bilan uzoq va samarali shug'ullanishiga imkon beradi. Shu bilan birga ish kunidan keyin qayta tiklanish jarayoni odatdagidek o'tadi.

Ruxiy fiziologik tayyorgarlikning shakllanishi talabalarni pedagogik mehnat madaniyatini egallashliklari bilan bog'liq (dam olish va mehnatni navbatma-navbat oqilona tashkillashtirish, mehnatga layoqatlikni samarali qayta tiklash va jadallashtirishga yordam beradigan, faoliyatni faollashtiradigan jismoniy tarbiya vositalaridan pedagogik faoliyatning shakllari va turlaridan ko'p martali mashqlardan foydalanish, ular oliy o'quv yurtlarida shaxs sifatining kasbiy ahamiyatini uzluksiz tarbiyalash bo'yicha o'quv-tarbiya jarayonini ta'minlaydi va xokazolar).

XULOSA. Jismoniy tayyorgarlik pedagogik faoliyati va kasbiy mehnatga layoqatliligiga talablarni tayyorlanganligi va jismoniy rivojlanishi, salomatligining holatiga muvofiqligi bilan aniqlanadi. O'qituvchi qo'yilgan talablarga rioya qilgan taqdiridagina pedagogik mehnatida o'zining ijodiy imkoniyatini uzoq vaqt davomida to'la qonli ravishda amalga oshirish mumkin. Jismoniy tarbiya bo'yicha oliy o'quv yurti dasturi, shu jumladan professional pedagogik tayyorgarlik bo'yicha «Alpomish va Barchinoy» majmua me'yorlari talablarini bajarish. Sog'lom turmush tarzini tashkillashtirish o'qituvchilar sog'lig'ini

mustaxkamlash ularning kasbda uzoq ishlashi va layoqatligini, mahorat va ko'nikmalarni egallashning keng shart-sharoitini, o'quvchi bilan shakl va mazmun jihatidan turli xil mashg'ulotlar, jismoniy mashqlar sport va turizmni o'tkazish zaruriy asos bo'lib hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchining kasb faoliyatiga jismoniy tayyorgarlikning eng muhim omili, unda kasbi bo'yicha o'z-o'zini tarbiyalashning shakllantirish bo'lib hisoblanadi. Faqatgina yana o'qituvchiga uzoq vaqt davomida professional mehnatga layoqatligini saqlab qolishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

Варданян А.Н. Педагогика физического воспитания и спорта. Методические рекомендации. –М., 2010.

Воробьева Е.В. и др. Педагогическая практика по физическому воспитанию в школе: Учебно-методическое пособие. –М., 2013.

Губа В.П. и др. Измерения и вычисления в спортивно- педагогической практике: Уч.пособие. - М.: ФиС,2006.

Кайнова Э.Б. Общая педагогика физической культуры и спорта: учебное пособие. – М.: ИД «Форум»: ИНФРА-М, 2009.

Карпушин, Б.А. Педагогические основы воспитательной деятельности при занятиях физической культурой и спортом./ Б.А. Карпушин - СПбГАФ- Ким.П.Ф. Лесгафта, 2003.

Колодезникова С.И., Колодезникова М.Г. Формирование управленческой компетентности специалиста в сфере физической культуры и спорта // Вестник Бурятского государственного университета. - 2010. - № 13. - С. 75-80.

Неверкович С., Аронова Т., Баймурзин А. Педагогика физической культуры. –М.: Академия, 2010.

Неверкович С.Д. Педагогика физической культуры и спорта. – М.: «Академия», 2010.

Пружинин К.Н. и др. Педагогика физической культуры и спорта. Программа дисциплины. – Иркутск, 2011.